

Estudi dels Termes 'Potentia', 'Obiectum' i 'Actus' a partir del *Liber de potentia, obiecto et actu* de Ramon Llull

Profa. Dra. Núria Gómez Llauger
Universitat Autònoma de Barcelona

Resum: En aquest article oferim un estudi sobre l'ús específic dels termes *potentia*, *obiectum* i *actus* dins el *Liber de potentia, obiecto et actu*, escrita per Ramon Llull a Roma el 1296.

Paraules Clau: *Potentia*; *obiectum*; *actus*; Ramon Llull; *Liber de potentia, obiecto et actu*.

Abstract: In this article we offer a study of the very specific use of *potentia*, *obiectum* and *actus* within the *Liber de potentia, obiecto et actu*, wrote by Ramon Llull in Rome in 1296.

Key-words: *Potentia*; *obiectum*; *actus*; Ramon Llull; *Liber de potentia, obiecto et actu*.

Prefaci

Aquest article vol ésser una petita contribució al merescut homenatge al professor Pere Villalba Varneda. Ell ha estat, durant cinc anys molt intensos, el director de la meva Tesi doctoral, amb la qual vaig poder obtenir feliçment el títol de doctora en Filologia clàssica el 27 de novembre de 2009. Aquesta tesi duu per títol "Ramon Llull, *Liber de potentia, obiecto et actu*. Edició crítica, estudi introductori i traducció".

En aquest sentit, l'article que presento a continuació sorgeix de la investigació sobre el contingut i l'estructura de l'obra duta a terme a l'estudi introductori. La nostra recerca s'endinsa en el significat i en l'ús lul·lià dels conceptes de *potentia*, *obiectum* i *actus*: en primer lloc, com a termes independents i, tot seguit, com a tríada indissoluble que constitueix un dels pilars del pensament metafísic de Ramon Llull. Es tracta d'establir un marc conceptual –fent ús tant dels principis de filosofia, com de les fonts primàries, començant per Aristòtil, com, sobretot, del corpus lul·lià mateix– en què puguem inserir el pensament del nostre autor i, principalment, d'ubicar-hi l'ús concret que ell fa d'aquests conceptes.

[I] *Potentia, obiectum* i *actus*: tres definicions

Haec ergo tria necessario requiruntur ad acquirendum scientiam, scilicet potentiae hominis, obiectum, de quo actus, per quem potentia operatur et acquirit. Et ne aequiuocatio nos errare faciat in significato nominis uel uerborum, aperire bonum est, quid intelligere debemus per illa tria nomina, scilicet potentia, obiectum, actus.

Potentia quandoque dicit et significat id, de quo materialiter fit omne generatum. Quod quidem ens tale est ens ualde prope nihil, scilicet pura potentia, denudata ab omni forma, ab omni accidente, quae patet in extremo inferiori secundae figurae.

Dicit etiam quandoque hoc nomen 'potentia' habitum scientiae iam acquisitae, ut logica uel grammatica est in grammatico uel logico, quasi in potentia respectu huius, quod grammaticus est in docendo, cum reducit eam de potentia in habitum et de habitu prorumpit eam in actu docendo.

Aliter hoc nomen 'potentia' significat illam potentiam, de qua in proposito loquimur et de qua indigemus. Et haec potentia quaesita inuenta est ex denominatione potestatis communis hominis, quae constituta est et composita ex omnibus –tuis figurae hominis, ut patet in figura.

Et sic dicimus: Homo habet plures potentias ex parte corporis humani sui, scilicet sensus et imaginationem et plures altioris conditionis et altioris generis, scilicet incorruptibilis, ut

cum dicimus: Anima habet plures potentias de sua natura et essentia. Et potentia sic significans est illa, quae uere intelligitur per definitionem eius, quae talis est.¹

Thomas Le Myésier, canonge d'Arras i el deixeble més cèlebre de Ramon Llull, publicà una gran obra, l'*Electorium magnum*², en què ofería una extensa introducció al pensament del seu mestre, a la qual seguia la còpia de moltes de les obres lul·lianes més significatives. La dissertació que citàvem més amunt clou el foli 99^r d'aquest *Electorium magnum*, i tot just després (f. 99^v) comencem a llegir-hi els passatges que hi copia del *Liber de potentia, obiecto et actu*³, que abracen els folis 99^v-111^r. Le Myésier, com tot lector atent de les obres lul·lianes, és conscient que el terme *potentia* no és unívoc i, atesa la seva voluntat de presentar el pensament del seu mestre de manera ordenada i entenedora per a tothom qui volgués acostar-se a l'*Ars*, considera oportú de posar-ho de relleu i d'aclarir els diversos significats als quals pot referir-se. Per tant, dóna tres definicions, una per cada accepció del terme, tot aclarint que aquella que ens interessa és, precisament, la tercera. La seva explicació és altament valuosa, per tal com representa un testimoni de pes sobre la manca d'univocitat del terme *potentia* que nosaltres, lectors moderns, també havíem percebut. Hem volgut, doncs, obrir aquest estudi amb un passatge que posa sobre la taula la mateixa intuïció i necessitat de concreció que ens ha dut a focalitzar la nostra atenció en els mots *potentia*, *obiectum* i *actus* per a determinar-ne la significació específica que Ramon Llull els atorga tot al llarg de la seva obra –i, principalment, al *Liber de potentia, obiecto et actu*–: n'analitzarem les definicions que l'autor mateix en dóna, individualment o com a tríada, tot contextualitzant-les.

De fet, tenim la convicció⁴ que el *Liber de potentia, obiecto et actu* és un tractat escrit amb la voluntat de sistematitzar uns conceptes que l'autor sempre havia tingut presents però que, en l'època en què va decidir d'escriure l'opuscle, ja emprava de manera habitual. Encara podríem dir més: si tenim present què entén Ramon Llull per potència, objecte i acte, ens adonarem que, progressivament, va situant aquesta tríada indissociable, reflex també de la Trinitat divina, a la base mateixa de la seva concepció metafísica de l'ésser i, per tant, entesa com a pilar fonamental en el funcionament de l'*Ars* i en la seva comprensió del món.

Aquesta manifestació ternària de l'ésser s'expressa de manera fortament particular en les obres lul·lianes. Ara bé, és evident que Ramon Llull no inventà *ex nouo* aquesta terminologia, per la qual cosa hem cregut oportú d'indagar-ne els orígens i contrastar-los amb l'ús que en fa l'autor del *Liber de potentia, obiecto et actu*. No pretenem, tanmateix, de resseguir de manera exhaustiva la història d'aquests mots, sinó més aviat de definir-ne un marc general en el qual puguem ubicar aquest element essencial del pensament lul·lià.

Establim, d'entrada, un punt de partida 'objectiu' mitjançant la definició d'aquests termes que donen els diccionaris especialitzats i, tot seguit, el complementem amb algunes de les fonts principals per a l'estudi d'aquests conceptes.

---

¹ Thomas Le Myésier, *Breiculum*, Ed. Charles Lohr; Theodor Pindl-Büchel; Walburga Büchel, ROL *Supplementum Lullianum* Tomus I, Brepols, Turnhout 1990, p. 97-98. Aquest text, malgrat haver estat editat com a complement del *Breiculum*, pertany a l'*Electorium magnum*, del mateix Thomas Le Myésier. El manuscrit que el conté és París, BN, lat. 15450 (1325 ca.), f. 99^r.

² Al qual segueixen tres versions reduïdes de la mateixa obra: *Electorium medium*, *Electorium paruum* (*Breiculum*) i *Electorium minimum* (dels quals, el *medium* i el *minimum* s'han perdut).

³ Cal dir que, dins l'*Electorium*, el *Liber de potentia, obiecto et actu* no forma part del conjunt de llibres de Ramon Llull copiats (i precedits del seu títol) a la segona part de l'obra, sinó que s'insereix, sense citació prèvia, a la primera part d'aquest *Electorium*, una introducció dedicada a oferir les bases per a la comprensió de l'*Ars* lul·liana.

⁴ Ens ho confirma, segons el nostre punt de vista, el tractament que en aquest mateix sentit en fa Le Myésier.

Finalment, espigolem les definicions llatines mateixes d'algunes obres que hem considerat prou significatives per al nostre propòsit.

a) *Potentia*

Segons el *Léxico Técnico de Filosofía Medieval*⁵, la potència, «en su sentido más amplio, significa un poder o capacidad, en contraposición a la realidad efectiva del acto, en relación con el cual se define. Término muy usado en la filosofía escolástica, su acepción originaria se remonta a Aristóteles (cf. por ej. *Met.* IX, 1, 1045b, 32; 6, 1048^a 30; 8, 1049b 12; *Cat.* 8, 9a, 14)». Per exemple:

Meth., 1019^a

“467. Potestas dicitur alia quidem principium motus aut mutationis in diuerso, in quantum diuersum, ut aedificatiua potestas est quae non existit in aedificatio. Sed ars medicinalis *ens* potentia [-] existit in sanato, sed non in quantum *sanatus* est. Ergo totaliter principium permutationis aut motus dicitur potestas in diuerso, in quantum diuersum. 468. Alia <a> diuerso in quantum diuersum. Nam secundum quam patiens patitur aliquid, quandoque quidem si quodcumque pati sit possibile, dicimus esse potens ipsum⁶.”

La definició d'Aristòtil, segons que afirma Giovanni Reale al seu estudi sobre la *Metafísica*⁷, «presenta dos distintes nocions de 'potencia' (*dynamis*) y por tanto también de 'acto', una relacionada con la problemática del movimiento y la otra con la estructura ontológica de las cosas (materia y forma). El primer significado es el más común, pero el que sobre todo interesa a la filosofía primera es el segundo. El primero, no obstante, tiene también su importancia y pertinencia desde el punto de vista ontológico.»

En aquest sentit, el diccionari citat continua: «En la perspectiva escolástica, y (1) en el ámbito teórico del ser como acto primero, se puede abordar el concepto que nos ocupa según dos perspectivas: si se considera el estado de un ente, éste es actual o posible; en el segundo caso, se tiene, precisamente, un ser en potencia llamada con propiedad *p. obiectiva* o *metaphysica*; también se la denomina *logica*, aunque por implicación, en cuanto que, si es realmente posible, su mera posibilidad intrínseca no presenta contradicción. (2) En cambio, si se considera el ser según su consistencia ontológica, se distingue en increado o creado; en el primer caso se tiene un acto puro; en el segundo, el ser está constituido intrínsecamente por una perfección que realiza una capacidad denominada *p. subiectiva*. Así, la potencia objetiva indica una aptitud ideal y una posibilidad intrínseca de existencia, mientras que la potencia subjetiva muestra otro aspecto: el del *subiectum* en cuanto capaz de una perfección. En *Metafísica* se trata con mayor frecuencia la potencia subjetiva, ya que ella explica la limitación, multiplicidad, mutabilidad y perfectibilidad de los entes, a la vez que su dependencia respecto de la causa eficiente necesaria. La potencia se caracteriza, pues, por su relación con el acto que la ordena al ser. También se la ha considerado en 3. el ámbito de la distinción entre esencia y existencia. Justamente, si la ordenación de la potencia es a la existencia, la *p.* es la *essentia* misma; si es a una forma o entidad corpórea sustancial, la *p.* es la materia prima aristotélica, es decir, la potencia pura que, a diferencia de otras, no tiene absolutamente ningún acto; por ello, se la denomina *p. negativa*. Si, en cambio, está ordenada a una forma accidental, se trata de la materia segunda y se la denomina *p. perceptiva*. En 4. el plano de la acción o acto segundo, se distingue entre:

⁵ MAGNAVACCA, Silvia, *Léxico técnico de filosofía medieval*, Facultad de Filosofía y Letras, Universidad de Buenos Aires, 2005, p. 530-40.

⁶ *Metafísica de Aristóteles*, edición trilingüe por Valentín García Yebra, Gredos, Madrid 1982.

⁷ REALE, Giovanni, *Guía de lectura de la "Metafísica" de Aristóteles*, Herder, Barcelona 2003 (1999), p. 76.

4.1. p. activa, que señala en un ente la facultad de actuar. Si tal acción modifica algo extrínseco al sujeto –o sea, si es transitiva-, se tiene una 4.1.1. p. simpliciter activa; si es inmanente al sujeto, se tiene una 4.1.2. p. operativa. Por el contrario, 4.2. p. passiva es la que indica la capacidad de recibir la acción de otro ente. (...)»⁸

L'accepció en la qual hem de fixar-nos per entendre la idea de *potentia* de Ramon Llull és, per començar, aquest principi de moviment o canvi actiu que es troba en un altre ésser o bé en la mateixa cosa considerada com si fos una altra, com deia Aristòtil. La distinció entre potència 'activa' o potència 'passiva' queda formulada d'una altra manera: per a Ramon Llull tota potència anomenada com a tal és un principi actiu, és l'agent; el pacient, per bé que també pot anomenar-se 'potència passiva', va quedant fixat en el terme 'objecte'. Tot seguit, a més, hem de centrar la nostra atenció en la definició subratllada, derivada ja del pensament escolàstic, i que posa èmfasi en la transitivitat inherent al concepte 'potència', la qual cosa ens ajuda a explicar la necessitat d'anar sempre associada, segons Ramon Llull, a un 'objecte'.

Per completar aquesta panoràmica, hem considerat oportú de veure, també, les quatre possibles distincions que ofereix el terme *potentia* en el pensament de Sant Tomàs. Segons l'assaig de Robert Pasnau sobre la naturalesa humana en Tomàs d'Aquino, es defineixen així, essent la D aquella que, efectivament, s'ajusta a l'accepció de potència que tracta Ramon Llull:

- A. El potencial de la matèria per a la forma.
- B. El potencial de l'essència per a l'existència.
- C. El potencial d'una entitat per a ser posada en acte.
- D. El potencial d'una entitat per a actuar sobre una altra.⁹

A més, uns paràgrafs més avall, l'autor compara aquesta definició amb les tres anteriors, i l'explicació del terme¹⁰ ens permet de constatar que, efectivament, el tractament lul·lià d'aquesta 'entitat', si més no entesa de manera individual, s'insereix indubtablement en la mateixa esfera de pensament que els d'altres filòsofs i teòlegs del seu temps.

Vegem a continuació, a través d'exemples concrets, com Ramon Llull va definint *potentia* en obres anteriors i posteriors al *Liber de potentia*¹¹, del qual ja hem analitzat les definicions al capítol precedent, per tal de comprobar si les nostres afirmacions s'hi poden reconèixer. Comencem per l'*Arbor scientiae* perquè és el primer que defineix aquests termes de manera explícita i ja bastant precisa:

Arbor scientiae [Roma, 1295-96]

[33] De potentia¹²

Potentia elementalis¹³ est in arbore duobus modis.

Vnus modus est, in quantum sua aptitudo disponit, quod ex illa produci possint indiuiduata de potentia in actum. Sicut pomum, quod est in illa in potentia primo in hoc, quod illa est prima

⁸ *Léxico técnico de filosofía medieval*, p. 539-40.

⁹ PASNAU, Robert, *Thomas Aquinas on Human Nature*, Cambridge University Press, 2002, p. 146.

¹⁰ «ABC vs. D. Potentiality of types ABC is always a receptive or passive potentiality. Type-D is of a fundamentally different kind; this is not a capacity to be acted on, but a capacity to act on other things. Aquinas believes that this active meaning is the term's original one: '*Potentia* was first imposed to signify the principle of an action, and secondarily extended so that even that which receives the action of the agent is said to have a potentia' (I *SENT* 42.1.1 ad 1)», Ibid, p. 147.

¹¹ Els exemples que presentem d'aquesta obra estan extrets del text de la nostra edició que, de moment, es troba a la Tesi doctoral que vam defensar el 27 de novembre de 2009 i que citem a la Bibliografia.

¹² ROL XXIV, 2000, p. 75.

¹³ Tot i referir-se a la potència elemental, atès que a l'*Arbor Scientiae* la majoria de definicions es concentren al capítol sobre l'Arbre elemental i l'Arbre sensual (explicació i aplicació, respectivament, de les *Centum formae*).

ad pomerium, et stat in potentia in pomerio, priusquam in actum deducatur; et haec secunda potentia est ex prima. Quae quidem prima est seminata in *Arbore elementali*, et ita est pars realis illius, sicut ceterae partes eius.

Secundus modus potentiae est ille, qui est actiuus, sicut potestas calefaciendi aut uidendi. Et iste modus est in potentia in prima, uidelicet in bonificatiuitate bonitatis et possificatiuitate potestatis etc.; et deducitur in actum in potentia elementali, quam diximus, sicut potentia uisua, quae prius fuit in potentia quam in actu.

Liber prouerborum [Roma, 1296]¹⁴

[1] Potentia est id, quod se habet ad objectum; & est alia Potentia, quae est subjectum rerum possibilium.

[2] Potentia se movet ad objectum, quia desiderat actum.

[...]

Liber de potentia, obiecto et actu [Roma 1296]

[1] Potentia est id quod se habet ad obiectum et actum. Et potentiam ita denominamus de potestate quae accipit et attingit obiectum, sicut denominamus principium de primis substantiis, de quibus substantiae secundariae deriuantur.

Logica nova [Gènova 1303]¹⁵

[60] Potentia est ens, de genere potestatis per suum actum indicatum, eo quod actus sine potentia esse non potest.

A partir dels exemples presentats, ens adonem que Ramon Llull mescla sense gaires contemplacions dos sentits de ‘potència’: (1) aquella que es defineix en relació a l’acte i que significa un estadi no actualitzat de l’èsser, una possibilitat; i (2) una entitat activa, agent, que es mou vers un objecte –potència passiva– a través d’un acte. L’autor distingeix perfectament ambdós significats, perquè en algunes definicions diu explícitament que «[1] Potentia est id, quod se habet ad objectum; & est alia Potentia, quae est subjectum rerum possibilium.»; ara bé, la dificultat apareix quan en una mateixa frase utilitza el sentit (1) de possibilitat d’actualització de l’èsser referida, precisament, al substantiu ‘potència’ com a principi agent: «[12] Potentia, quae est in actu, acquirit suam operationem, quando producit in actum formam, quae est in Potentia». I fa el mateix quan parla de l’acte com a enllaç: «[11] Quando vegetare non est, actus vegetativae est in Potentia»¹⁶. Malgrat tot, una lectura atenta fa que distingim perfectament ambdós significats; a més, tal com veurem al capítol següent sobre la tríada completa de termes, en les obres més tardanes Ramon Llull és plenament conscient de l’acotació i ús de tots aquests conceptes i els presenta de manera molt més conscient i entenedora.

Com a darrera consideració, voldríem posar de relleu la multiplicitat de noms que rep la potència definida com a principi actiu. Ja en Ramon Llull, tot i que habitualment usa el terme *potentia*, podem trobar-lo equiparat a *potestas*, *forma* o *uis*, fonamentalment. Ara bé, cal dir que aquesta manca d’univocitat en el terme era constant en els autors de l’època, que poden referir-s’hi com a *essentia*, *substantia*, *natura*, *potestas*, *potentia*, *uirtus*, o *uis*¹⁷.

¹⁴ MOG VI, p. 342.

¹⁵ IV. *De quarta distinctione (De centum formis)*, p. 93.

¹⁶ Aquests exemples corresponen a la citació anterior del *Liber prouerborum*.

¹⁷ «Primum igitur capitulum circa influentiam agentis habet tres veritates seu conclusiones. Prima est quid sit secundum nomen et secundum essentiam. Recolendum est igitur quod in tertia parte huius operis tactum est quod essentia, substantia, natura, potestas, potentia, uirtus, vis significant eandem rem, sed differunt sola comparatione. Nam essentia dicitur secundum se considerata, substantia respectu accidentis, alia respectu operationis eliciende. Sed natura dicit aptitudinem operandi, cetera ulteriorem inclinationem. Sed potentia et potestas sunt idem, et communiter sumuntur respectu operationis complete

b) *Obiectum*

Prenent novament com a punt de partida el *Léxico técnico de filosofía medieval*, llegim que «En líneas generales, la Antigüedad concibió el objeto como aquello que está presente al pensamiento, o a lo que hoy llamaríamos “conciencia”. En cambio, en términos modernos, se entiende el objeto como la cosa en sí misma. Entre ambos extremos, se ubica la concepción medieval que refiere el *obiectum* específicamente a la potencia. En efecto, este tema fue tratado por los escolásticos en el plano gnoseológico. En su acepción más lata, el *obiectum* es el término de referencia de una potencia cognoscitiva¹⁸; así, lo coloreado es el *obiectum* propio de la vista, según el ejemplo que propone Tomás de Aquino (cf. *S. Th.* I, q. 1, a. 1 c.). De hecho, la definición de Ockham dice que es *obiectum* de una potencia o facultad aquello que constituye el término de su acto (cf. *In I Sent. Pr. q.* 9n). [...] Con todo, subsiste el sentido general que tiene este término en la Edad Media, y que mienta, como se dijo, no lo actualmente presente al alma, sino lo que se le puede presentar. Sobre esta base y en el último tramo de la Escolástica, se pasó a la noción de un objeto “en sí mismo”, que no se presenta como tal, sino a través de sus especies. Así aparece en Duns Scoto, para quien el *obiectum* no puede estar presente tal como él es en nuestra alma, por lo que requiere de la especie –o, en líneas muy generales, la imagen–, la cual en el intelecto hace las veces de lo que hoy llamamos “objeto” (cf. *Rep. Par.* I, d. 36, q. 2, 34). Contra esta suerte de duplicación –la cosa en sí y la cosa conocida o por conocer– reacciona Guillermo de Ockham, quien subraya que el intelecto forma un *esse fictum*, es decir, que produce un concepto, pero éste es “objetivo”. De este modo, aun en Ockham no queda completamente eliminado el realismo gnoseológico medieval, en el sentido de que todavía hay en él un rastro de la convicción acerca de que los contenidos de la conciencia reproducen fielmente –aunque ya no universalmente– lo real. No obstante, la concepción escolástica tradicional del *obiectum* lo entiende como aquello “*quod operatio versatur, vel in quod fertur potentia quocumque modo*”.¹⁹

Aquest terme és, de fet, el que pren més rellevància en l'estudi de la tríada lul·liana, per tal com la seva presència sistemàtica associada coessencialment amb la potència i l'acte esdevé una novetat respecte de la tradició d'ús d'aquests conceptes tant en Aristòtil com en tota la tradició de la qual pogué beure Ramon Llull. Certament, si resseguim tot aquest rastre, podrem anar trobant formulacions que en certa manera esdevenen precedents de la lul·liana, com la tríada usada en el *De Anima* d'Aristòtil *potentia/actus/oppositum* i d'altres evolucions posteriors²⁰; certament, Ramon Llull era coneixedor, de manera més o menys directa, de tota aquesta tradició, i és ben clar que forjà el seu pensament empeltant-lo en tot aquest *background* de pensament i llenguatge filosòfic. Tanmateix, cal reconèixer-li l'originalitat en la

---

vel incomplete. Virtus vero et vis sunt idem, sed dicunt solum complementum operationis. Et hic loquor de potentia que elicit actionem, non de illa quae expedit.», ROGER BACON, *De multiplicatione specierum*, Pars I, cap. 1, dins *Roger Bacon's Philosophy of Nature* (.), p. 2).

¹⁸ La definició que n'ofereix el diccionari de Ferrater Mora recull aquest sentit medieval que s'acosta al de Ramon Llull: «Los escolásticos han entendido por 'objeto' (*objectum*) varias cosas; en efecto, no se da exactamente el mismo sentido a 'objeto' cuando se trata del objeto en metafísica, en teoría del conocimiento, en ética. Sin embargo, hay un sentido común de 'objeto' en cualquier caso, que es el de 'término'. Así, en metafísica, el objeto es un término, o fin, o causa final; en teoría del conocimiento, el objeto es el término del acto del conocimiento, y especialmente la forma, ya sea como 'especie sensible', ya como 'especie inteligible'; en ética, el objeto es la finalidad, el propósito, lo que se elige, lo justo. Aquí nos referiremos principalmente a 'objeto' en los sentidos metafísico y gnoseológico, con particular atención a este último sentido. Santo Tomás decía que 'objeto' es aquello sobre lo cual cae algún poder o condición (S. theol., I. q. 1 a 7).», FERRATER MORA, (1981), vol. 3, p. 2603-4.

¹⁹ *Léxico técnico de filosofía medieval*, p. 484-5.

²⁰ Per a un repàs de la història i tradició d'aquest concepte vegeu DEWAN, L., «'Obiectum'. Notes on the invention of a word», *Archives d'histoire doctrinale et littéraire du Moyen Âge*, 1981, vol. 48, pp. 37-96.

fixació sistemàtica d'un terme que, tal com veurem més avall, esdevé un element ineludible de la constitució correlativa de la substància, de l'Univers i de Déu.

Vegem tot seguit alguns dels exemples lul·lians més significatius de definicions d'*obiectum*:

Arbor scientiae [Roma 1295-96]

[34] De obiecto²¹

Obiectum est duobus modis in naturalibus. Vnum est intra et aliud est extra.

Illud, quod est intra, est sicut bonificabilitas, quae est de essentia bonitatis, et est obiectum bonificatiuitatis, quae est de essentia bonitatis.

Obiectum, quod est extra, est sicut magnitudo, quae est bonificabilis, et color, qui est uisibilis.

Obiectum, quod est intra, est generale ad obiecta extra mota in obiectis intra. Sicut panis, qui est uegetabilis, et est mota sua materia in uegetabilitate, quae est de essentia uegetantis, qui transmutat panem in carnem.

[...]

Liber prouerborum [Roma 1296]²²

[1] Objectum est quies potentiae, quae illud desiderat.

[2] Objectum est materia similitudinis, quam potentia ab illo capit.

[...]

Liber de potentia, obiecto et actu [Roma 1296]

[1] Potentia est id quod se habet ad obiectum et actum. Et potentiam ita denominamus de potestate quae accipit et attingit obiectum, sicut denominamus principium de primis substantiis, de quibus substantiae secundariae deriuantur.

Logica nova [Gènova 1303]²³

[61] Obiectum est habitus finis indicans actum, quoniam sine ipso obiectum non esset obiectatum.

c) *Actus*

Segons que afirma el diccionari de Ferrater Mora²⁴, «Entre las divisiones de la noción de acto propuestas por los escolásticos, y principalmente por Santo Tomás, mencionamos las siguientes:

(6) El acto puede ser primero o segundo. El acto primero no supone otra cosa, siendo la forma. El acto segundo supone otra cosa, siendo la operación.»

Hem seleccionat únicament aquesta definició perquè és l'única que ens aporta quelcom per a la comprensió de l'*actus* del qual parla Ramon Llull al *Liber de potentia*. Allí es parla de l'acte com a enllaç i com a operació. De fet, tal com veurem si llegim atentament les citacions de les definicions lul·lianes, la de l'*Ars generalis ultima* entronca directament amb la definició de Sant Tomàs. Observem, doncs, com ho férem ja amb la potència, que Ramon Llull beu directament de fonts properes que, malgrat no estar citades explícitament, configuren un marc de referència en el qual podem ubicar la metafísica lul·liana.

Arbor scientiae [Roma 1295-96]

²¹ RAMON LLULL, *Arbor scientiae*, ROL XXVI, 2000, p. 75.

²² *Beati Raimundi Lulli Liber Proverbiorum*, MOG VI, p. 343.

²³ *IV. De quarta distinctione (De centum formis)*, p. 93

²⁴ FERRATER MORA (1981), vol. 1, p. 57.

35. De actu²⁵

Actus est duplex. Vnus est ille, qui deducitur de potentia in actum, sicut racemus, quem homo comedit, qui est in actu, qui fuit in potentia. Est alius actus, qui est opus potentiae actuae et passivae, sicut calefacere et uidere etc.

[...]

Liber prouerbiorum [Roma 1296]²⁶

[1] Unus actus est ille, qui est exitus potentiae & objecti, alius est ille, qui erat in potentia.

[2] In Actu est participatio objecti & potentiae.

[...]

Liber de potentia, obiecto et actu [Roma 1296]

[1] Obiectum est quies potentiae quae id appetit siue desiderat. Et istud obiectum accipimus ex primis principiis, sicut ex bonitate, quae est bonificabilis, et ex magnitudine, quae est magnificabilis; et de bonitate, quae est magnificabilis, et de magnitudine, quae est bonificabilis; et sic de aliis potentiis passiuus principiorum primorum, de quibus est constitutum suum obiectum generale, de quo in hoc libro tractamus.

Logica nova [Gènova, maig de 1303]²⁷

[62] Actus secundarius est medium inter potentiam et obiectum positum. Cuius ratio est, quia sine ipsis esse non potest.

Novament, com ja s'esdevenia amb la potència, el terme *actus* presenta una doble accepció que no convé confondre. En Ramon Llull, aquesta duplicitat queda definida, d'una banda, com a estadi d'existència de l'ésser per la realització efectiva d'una possibilitat –'quelcom que existeix en acte'–; de l'altra, com a terme mitjà, com a enllaç entre la potència –facultat activa– i l'objecte –element passiu assolit per la potència–. Aquesta darrera és la que es desenvolupa al *Liber de potentia* i la que s'expressa, en el llenguatge correlatiu, mitjançant l'infinitiu verbal.

Si volem anar una mica més enllà, i analitzem més a fons les definicions lul·lianes d'acte, ens adonem que la darrera que presentem, ja del 1303, que fa ús del terme *actus secundarius* és, tal volta, la més ajustada a la nomenclatura escolàstica²⁸. Cal dir que aquesta adequació i major rigurositat és més patent en obres tardanes, generalment posteriors al 1300. De fet, tot al llarg del seu corpus, Ramon Llull utilitza mots homònims que, malgrat que tots poden referir-se a la constitució de l'ésser, no són sinònims perfectes, sinó que cal aplicar-los a consideracions diferents sobre la substància. De la tríada potència, objecte i acte, l'homonímia és present als termes *potentia* i *actus*; l'autor n'és plenament conscient, i sovint la incorpora en les seves definicions, tot deixant ben clar a quina de les dues accepcions pretén dedicar-se. Tanmateix, aquest ús poc unívoc d'alguns conceptes que pot sorprendre al lector modern és força habitual durant tota l'edat mitjana, i Ramon Llull no n'és aliè²⁹. D'altra banda,

²⁵ RAMON LLULL, *Arbor scientiae*, ROL XXIV, 2000, p. 76.

²⁶ *Beati Raimundi Lulli Liber prouerbiorum*, MOG VI, p. 343.

²⁷ *IV. De quarta distinctione (De centum formis)*, p. 93.

²⁸ «In the thirteenth century's *De Anima* literature, this distinction came to be currently expressed in terms of 'primary acts' (such as knowledge) and 'secondary acts' (such as thinking); or alternatively, in terms of the more familiar distinction between a *habitus* (Aristotel's *exis*) such as knowledge is supposed to be (as well as virtues), and an act (*actus*) in the strongest sense, such as actually thinking or actually feeling something (fear for example).», PANACCIO, Claude, «Conceptual acts», p. 39. D'aquesta manera, l'acte secundari es podria equiparar amb l'acte de Llull, així com l'acte primari amb la potència que és el principi actiu.

²⁹ Un ball de termes que pot explicar-se, en part, per la multiplicitat d'influències que es mesclaven i conflüen en l'univers filosòfic i teològic medieval: «Dans l'aristotélisme éclectique et néoplatonisant qui s'implante à Paris et à Oxford durant la première moitié du XIIIe siècle, on peut discerner des nuances et des tendances variées, suivant la prédominance de telle ou telle source secondaire : tantôt il s'agit d'un aristotélisme «avicennisant», «augustinisant» ou «avicebronisant», tantôt plusieurs sources sont

aquests desajustos també s'han de llegir des d'una perspectiva d'evolució del pensament i, sobretot, de maduració, que cal tenir ben presents a l'hora d'emetre un judici esctricte abans d'haver analitzat tot el corpus de manera detallada. I, per acabar de reblar el clau, és clar que un autor tan prolífic com Ramon Llull necessàriament³⁰ havia de tenir en ment, i tal volta també en la ploma, diverses obres al mateix temps, la qual cosa comportava certes interferències o petites variants de matís entre les unes i les altres. Sigui com sigui, pretendre trobar una congruència absoluta en tot el corpus d'un autor medieval que compta amb una obra tan vasta és, segons el nostre parer, una autèntica quimera. Procurem, en tot cas, anar traient l'entrellat de petites parcel·les i, quan hàgim adquirit una visió de conjunt, fixar-nos en l'evolució palesa en el punt d'arribada.

[III] *Potentia-obiectum-actus*: configuració definitiva

Fins ara hem vist la significació de cadascun d'aquests conceptes de manera independent. Tanmateix, com ja apuntàvem, més enllà de matisos específics que Ramon Llull pogués introduir a l'hora d'emprar o fins i tot d'anomenar aquests termes, la particularitat més rellevant que podem atribuir-li és el fet de concebre'ls com un tot indissoluble, reflex perfecte de la Trinitat divina. Fem un pas més, doncs, i vegem com l'autor ens els presenta segons la concepció que de veritat els pertoca.

Tal com s'esdevé amb l'ús d'alguns conceptes i termes específics³¹ per part de Ramon Llull –un ús que evoluciona tot al llarg de la seva obra i que, a més, en un moment determinat adopta una formulació definitiva i tal volta més madura–, cadascun dels tres constituents que conformen el conjunt ternari i necessàriament orgànic de potència-objecte-acte han estat emprats per l'autor des de les seves obres més primerenques, però no sempre d'una manera tan sistemàtica ni amb una formulació tan sòlidament gramaticalitzada com trobem al *Liber de potentia, obiecto et actu*. Cal dir, tanmateix, que aquest hàbit ja el trobem en obres anteriors però no gaire llunyanes, com és l'*Arbor scientiae*, a partir del qual començarem a mostrar els exemples d'aquest ús triàdic indissoluble dels tres conceptes.

Potentia, Obiectum i *Actus* són, de fet, tres de les *Centum formae* que Ramon Llull descriu i desenvolupa tant a l'*Arbor scientiae*, com a la *Logica nova* i a l'*Ars generalis ultima*. Presentem, doncs, el desenvolupament que se'n fa en aquestes obres citades i hi afegim, encara, alguns llibres més que també les exposen amb aquesta formulació.

Arbor scientiae [Roma 1295-96]

[16. De potentia, obiecto et actu]³²

Potentia [33], obiectum [34] et actus [35] sunt formae primariae in *Arbore sensuali*, sicut in equo sunt plures potentiae, actus et obiecta sub formis generalibus existentia, de quibus dictum est. Sicut in equo, qui potentiam habet calefaciendi aquam frigidam, quam bibit. Quae potentia stat per *Arborem elementalem*, et digestio et transmutatio de frigiditate in calorem fit per uegetatiuam. Et in illa frigiditate, quam sentit cum aquam bibit, fit illud sentire, cum aquam bibit, per sensituiam. Et ideo calefacere est actus elementatiuae, et transmutare uegetatiuae, et sentire sensituiuae. Et, in quantum equus desiderat aquam bibere, est aqua obiectum elementale, et obiectatum est per appetitiuam, quae est ex uegetatiua. Et, in quantum aqua est uisa, ipsa est obiectum sensituiuae.

---

fusionnées chez un même auteur, parfois même une source secondaire tend à étouffer le fonds commun de l'aristotélisme, comme c'est le cas dans le petit traité néoplatonicien *De causis primis et secundis*, VAN STEENBERGHEN, Fernand, *La philosophie au XIIIe siècle*, p. 515.

³⁰ Creiem que es pot deduir per les semblances en aspectes concrets d'obres properes en el temps.

³¹ S'esdevé així amb el terme *correlatiuus*, que no és emprat per Ramon Llull fins vora el 1308 (apareix, per exemple, cap al final de l'*Ars generalis ultima*) i fixat definitivament en el *Liber correlatiuorum innatorum* (París, 3/1310. Ed. ROL VI). Aquest cas crida l'atenció especialment, per tal com la construcció lingüística que fa ús de les terminacions *-tiuus*, *-bile*, *-tum* i *-re* és emprada des de les primeres obres.

³² *Arbor scientiae, De applicatione et practica centum formarum*, ROL XXIV, p. 157.

Liber de anima rationali [Roma 1296]³³

Potentia & objectum habent actum, qui est amborum, sicut pater & mater, qui invicem habent filium, pater per modum actionis, & mater per modum passionis; & si mater illum haberet per modum actionis, converteretur ejus habitus passivus in activum; quod est impossibile.

Principia philosophiae [París 1299]³⁴

De principiis potentiae, obiecti et actus

[1] Nulla potentia se habere potest ad suum obiectum sine actu.

[2] Appetitus est actus potentiae, quae se habet ad suum obiectum.

[...]

[30] Nulla principia reuelant fortius secreta naturae quam potentia, obiectum et actus.

De consequentiis principiorum potentiae, obiecti et actus

[1] Cum nulla potentia se habere possit ad suum obiectum sine actu, oportet, quod omnis potentia, quae habet obiectum, habeat in ipso actum.

[2] Cum appetitus sit actus potentiae, quae se habet ad suum obiectum, oportet, quod per appetitum potentia sit ens actiuum et obiectum passiuum.

[...]

[30] Si potentia, obiectum et actus reuelant secreta naturae, oportet, quod potentia, obiectum et actus sint prope secreta natura.

Ars generalis ultima [Lió 1305-París 1308]

[78] De potentia, obiecto et actu

Potentia est forma, cum qua intellectus attingit obiectum; obiectum autem est subiectum, in quo intellectus quiescit. Sed actus est connexio potentiae et obiecti. Et omnes tres consistunt per secundam speciem regulae C. Sicut in correlatiuis bonitatis, in qua bonificatiuus est potentia siue forma; nam actiuus est. Bonificatus quidem est obiectum; passiuus enim est. Bonificare autem est actus, egrediens ab ambobus. Et in isto passu cognoscit intellectus, quod falsum asserunt dicentes, quod obiectum mouet potentia. [...]

Liber de Deo ignoto et de mundo ignoto [París 1310]

[32] De potentia, obiecto et actu³⁵

Suppono, quod sit bonum, magnum et uerum, quod potentia cum suo actu moueat se ad obiectum, actiuando, cum obiectum recipiat passionem per accidens in sua propria passione, attrahendo ad se species obiecti. Et si contraria suppositio sit bona, magna et uera, necessarie sequitur, quod actus secundarius sit effectus obiecti, ipso obiecto agente propter finem; et quod potentia non habeat proprium actum, neque obiectum, neque actionem, sed simpliciter passionem; quod est falsum et impossibile. Declaratum est ergo, quid est potentia, obiectum et actus.

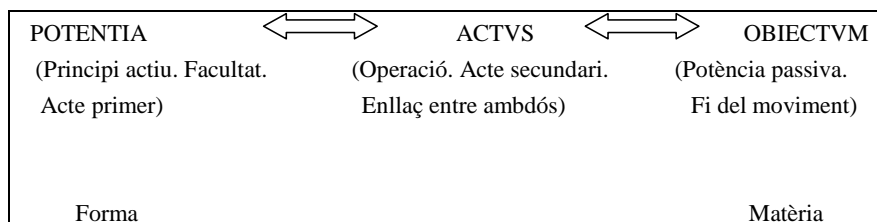
Els exemples oferts abracen un ventall temporal de vora catorze anys, els que transcorren entre la redacció de l'*Arbor scientiae* i *De deo ignoto et de mundo ignoto*. El primer, juntament amb d'altres obres que s'hi relacionen pel tema tractat, i per l'època i el lloc de composició –entre les quals hi hauria el *Liber de potentia-*,

³³ *Beati Raimundi Lulli Liber de Anima Rationali*, MOG VI, p. 429.

³⁴ Els *Principia philosophiae* s'estructuren en diverses parts, cadascuna de les quals conté diversos cercles que, al seu torn, es configuren a partir de trenta principis cadascun. Aquí no els citem tots trenta, sinó només una selecció, per tal com seria massa extens i tal volta redundant. Fem constar, però, que els principis, les conseqüències i les qüestions sobre la potència, l'objecte i l'acte abracen de la pàgina 265 a la 271 de l'edició citada.

³⁵ Ens sembla significatiu el fet que, en aquest cas, la definició de potència, objecte i acte estigui precedida dels paràgrafs § 30 i § 31, dedicats, respectivament, a *De ente existente in potentia* i *De ente existente in actu*. D'aquesta manera, els possibles equívocs que més amunt assenyalàvem, pel fet de mesclar en una mateixa definició dos conceptes homònims, aquí queden esvaïts i posen de relleu la maduresa del pensament metafísic lul·lià.

determinen un canvi important respecte el tractament anterior dels tres conceptes i, en totes elles, com afirma Jordi Gayà, l'estructura correlativa es considera més com a punt de partida que no pas una teoria que calgui provar. Amb la teoria correlativa es posseeix un instrument pel qual es faciliten els coneixements de les diverses regions de l'ésser, en la mesura que ell correspon exactament a l'estructura mateixa de l'ésser³⁶. Una estructura que podríem definir segons aquest esquema :

Podem concloure, doncs, que Ramon Llull, a partir de l'*Arbor scientiae*, comença a exposar de manera explícita i bastant trabada la configuració de l'ésser i de tot l'univers creat com a estructura tripartida i coessencial. Una tripartició que defineix amb els conceptes de potència, objecte i acte. Amb el pas dels anys, a més, aquesta teoria va apareixent més sòlida i més polida, expressada ja sempre amb els conceptes indissolublement ternaris i amb una definició unívoca. A més, el llenguatge correlatiu, és a dir, la gramaticalització dels conceptes metafísics de potència-objecte-acte, també es consolida i permet esvaïr qualsevol dubte sobre la significació precisa dels termes. De fet, segons el nostre punt de vista, l'ús dels sufixos *-tiuus*, *-tum*, *-bile*, *-re* és l'aportació lul·liana que permet acotar de manera més exacta i perfecta la idea concreta que subjau en les denominacions de 'potència', 'objecte' i 'acte' respectivament.

Referències bibliogràfiques

- Ferrater Mora, José, *Diccionario de filosofía*, Alianza, Madrid 1981.
- Gayà, Jordi, *La Teoría Luliana De Los Correlativos* [Historia De Su Formación Conceptual], Palma de Mallorca, 1979.
- Gómez Llauger, Núria, "Ramon Llull, *Liber de potentia, obiecto et actu*. Edició crítica, estudi introductor i traducció", Tesi doctoral, Universitat Autònoma de Barcelona 2009.
- Lindberg, David C., *Roger Bacon's philosophy of nature : a critical edition, with english translation, introduction, and notes, of De multiid Lindbergplicatione specierum and De speculis comburentibus*, Clarendon Press, Oxford 1983.
- Magnavacca, Silvia, *Léxico técnico de filosofía medieval*, Facultad de Filosofía y Letras, Universidad de Buenos Aires, 2005.
- Metafísica de Aristóteles*, edición trilingüe por Valentín García Yebra, Gredos, Madrid 1982.
- Panaccio, Claude, «Conceptual acts», *Intellect et imagination dans la philosophie médiévale = intellect and imagination in medieval philosophy = intelecto e imaginação na filosofia medieval : actes du XIe Congrès International de Philosophie Médiévale de la Société Internationale pour l'Étude de la Philosophie Médiévale (S.I.E.P.M.), Porto, du 26 au 31 août 2002*, éditées par Maria Cândida Pacheco, José F. Meirinhos, Brepols, Turnhout 2006.

³⁶ GAYÀ (1979), p. 124.

- Pasnau, Robert, *Thomas Aquinas on Human Nature*, Cambridge University Press, 2002.
- Ramon Llull, *Arbor scientiae*, Ed. Pere Villalba Varneda, ROL XXIV-XXVI, Corpus Christianorum, Continuatio Mediaevalis, Brepols, Turnhout 2000.
- Ramon Llull, *Ars generalis ultima*, Ed. Aloisius Madre, ROL XIV, Corpus Christianorum, Continuatio Mediaevalis, Brepols, Turnhout 1986.
- Ramon Llull, *Liber de anima rationali*, Raymundi Lulli Opera Omnia, MOG VI, Minerva, Frankfurt 1965.
- Ramon Llull, *Liber de Deo ignoto et de mundo ignoto*, Ed. Hermògenes Harada, ROL VIII, Corpus Christianorum, Continuatio Mediaevalis, Brepols, Turnhout 1980.
- Ramon Llull, *Liber prverbiorum*, Raymundi Lulli Opera Omnia, (1721), ed. Ivo Salzinger, Mainz 1721-1712, 8 vols., Moguntiae, Reimpressió, Minerva, Frankfurt am Main 1965.
- Ramon Llull, *Logica noua*, Ed. Walter Euler, ROL XXIII, Corpus Christianorum, Continuatio Mediaevalis, Brepols, Turnhout 1998.
- Ramon Llull, *Principia philosophiae*, Ed. Fernando Domínguez, ROL XIX, Corpus Christianorum, Continuatio Mediaevalis, Brepols, Turnhout 1993.
- Reale, Giovanni, *Guía de lectura de la "Metafísica" de Aristóteles*, Herder, Barcelona 2003 (1999).
- Thomas Le Myésier, *Breuculum*, Ed. Charles Lohr; Theodor Pindl-Büchel; Walburga Büchel, ROL *Supplementum Lullianum* Tomus I, Brepols, Turnhout 1990.
- Van Steenberghen, Fernand, *La Philosophie au XIIIe siècle*, Publications Universitaires – Béatrice-Nauwelaerts, Louvain – Paris 1966.

Recebido para publicação em 20-11-09; aceito em 29-11-09